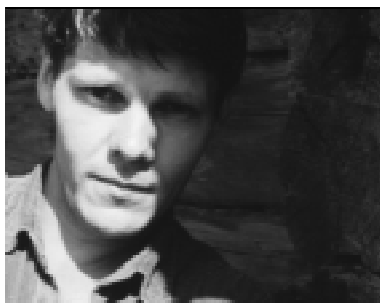

Сяргей Шапран

...нішто не даецца так цяжка,
як чорны хлеб праўды...

«Прыкры твор»

Старонкі кнігі «Васіль Быкаў. Гісторыя жыцця ў дакументах, публікацыях, успамінах, лістах»

Вясной 1967 г. Васіль Быкаў атрымае ліст ад намесніка галоўнага рэдактара «Новаго мира» Уладзіміра Лакшына: «В Вашей повести — большая нужда, хорошей прозы нет как нет. Коли придумаете название — скорее сообщите, чтобы мы могли вставить его в издательские анонсы»¹. Аднак пасля санкцыяванага ЦК разгрому ў друку «Мёртвым не баліць» пісьменьнік працуе няшмат, ва ўсялякім выпадку напіша ў ліпені 1967 г. у лісьце да Еўдакіі Лось: «А я — трохкі пішу. Але мала. Няма настрою. А далей — пажывем, пабачым»². Магчыма, пра тое ж напіша Быкаў і Ю. Бондараву, паколькі атрымае ад яго ліст з пытаньнем: «Как ваш роман? Все-таки думаю, что будет он интересен и свеж при всех условиях, несмотря на

*Працяг.
Пачатак
у № 6 (25)
і №1 (26).
Часопісны
варыянт.*

¹ На штэмпелі — 24.4.1967 г. Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры. КП 10735/797.

² Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (далей — БДАМЛіМ). Ф. 141, воп. 3, адз. зах. 122, арк. 2.

настроение ваше. Более того — вы не умеете писать посредственно и ординарно».¹ Сапраўды, 22 чэрвеня таго ж году другі намеснік рэдактара «Нового мира» — Аляксей Кандратовіч зрабіў такі запіс: «В пятницу был Быков. «Пишется с трудом...» Это я уже слышу от него не в первый раз. В стол он тоже не привык писать. «Кто такой Пилотович?» — спросил я его. «Они все одинаковы как отштампованы. В искусстве, конечно, ничего не понимают». (Сколько раз и кто только не возмущался: «Он же ничего не понимает в литературе, а руководит ею»). Вот совсем недавно писал о том же Ростропович в своем письме в защиту Солженицына. Наивные все мы люди! Они и не должны ничего понимать. Не должны, в том-то и дело. Ведь если станут что-то кумекать, перестанут руководить. А тогда зачем они? Литература и искусство ни в каком, решительно ни в каком, даже общественном руководстве не нуждается [...]».²

Але ў хуткім часе Быкаў «за кароткі час, можа, за месяц, піша невялічкую аповесць, названую «Праклятая вышыня»³, у лістападзе 1967 г. — менавіта так пазначана ў аўтографе і машынапісе першага варыянта аповесці.⁴

«З той прычыны, што крытыка «Мёртвым не баліць» не заўсёды была строга аб'ектыўнай і таварыскай, Васіль Быкаў не адразу зразумеў і прыняў яе. Аповесцю «Праклятая вышыня» ён пачаў своеасаблівую палеміку са сваімі апанентамі. Дабіраючы новыя прыклады з франтавага жыцця, пісьменьнік паспрабаваў у гэтым творы абгрунтаваць беспадстаўнасьць закідаў наконт таго, нібы сахноўшчына — ілюзорная сіла, ледзь не прыдуманая самім аўтарам».⁵

Сам Быкаў прыгадваў: «Гэта ўсё муляў у сьвядомасьці той выпадак вясны сорак чацьвёртага году на фронце. Думалася, там ёсьць штосьці новае, што можна выкарыстаць, прынамсі ў літаратуры. Хаця новае — вельмі адноснае разуменьне, тое, што я меў на мэце, даўно стала банальнасьцю ў нашым жыцці, удоўж і ўпоперак пранізаным тымі самымі «органами». Але напісаўшы, завагаўся, ці варта друкаваць? [...]»

Найперш я завёз аповесць у Менск, перадаў Пімену Панчанку. [Калі аповесць была надрукаваная, галоўным рэдактарам «Маладосці» быў ужо А. Асіпенка. — С. III.] Пімен быў заклапочаны, — мае аповесці, падобна, пачалі пагражаць ягонаму рэдактарству ў «Маладосці». Скажаў: добра, калі б падтрымаў «Новый мир». Але ж для «Нового мира» трэба перакласьці, а перакладчыка ў мяне не было. Тады Пімен кажа: зрабіце падрадкоўнік, а перакладчыка яны самі знойдуць. [...]

Так і зрабіў — перапісаў тэкст больш-менш па-расейску. Знарок не шліфуючы, ня дбаючы пра стыль, адно клапаціўся пра сэнс. Нейкай аказіяй адправіў рукапіс у Маскву. Праз дужа кароткі час патэлефанаваў Кандратовіч — трэба прыехаць».⁶

Але, думаецца, спачатку Быкаў адправіў аповесць у «Новый мир» усё-такі на беларускай мове — на карысьць гэтага сьведчаць наступныя лісты з «Нового мира»:

11 октября 1967 г.

Дорогой Василий Владимирович!

Прошу извинить мне столь медленное чтение. Во-первых, у меня очень трудно все складывается с чтением вообще, — и писать надо, и читать то, что в номер, и голова подчас отказывает... Во-вторых, Вашу повесть я читал медленно, т. к. язык мне все же чужой...

Повесть мне понравилась.

¹ З ліста ад 19 ліп. 1967 г. Хатні архіў В. Быкава.

² Кандратовіч А. Новомирский дневник (1967-1970). М.: Советский писатель, 1991. С. 54.

³ Быкаў В. Доўгая дарога дадому. Мн.: ГА БТ «Кніга», 2003. С. 264.

⁴ БДАМЛіМ. Ф. 165, воп. 1, адз. зах. 2, арк. 69.

⁵ Бурэн В. Васіль Быкаў: Нарыс творчасці. Мн.: Мастацкая літаратура, 1976. С. 152-153.

⁶ Доўгая дарога дадому. С. 264-265.

Я убежден, что не ошибаюсь, когда представляю себе содержание повести очень человеческим да и свежим, интересным, если говорить о военной литературе, — я такого не встречал. Здесь чужой мне язык, мне кажется, несколько не помешал и я все понял и почувствовал правильно.

Конечно, труднее судить о форме, о том, как написано, о языке, стиле... Однако меня не покидало ощущение, что повесть [...] написана строго, сдержанно, в манере, я бы сказал, жестокого реализма... Так мне кажется, хотя и не знаю я всех тонкостей и прелестей белорусского языка.

Обо всем этом я рассказал Анне Самойловне и Алексею Ивановичу¹. Решено, что повесть надо перевести и читать дальше. И Анна Самойловна и Алексей Иванович считают, что переводить Вы должны сами, что лучше редактировать Ваш, пусть близкий к подстрочнику, перевод, нежели чужой ремесленный. Я думаю, что это так.

Кондратовичу я довольно подробно рассказал содержание повести, он понимает, что публикация ее связана со многими трудностями, но тут уж ничего не поделаешь... Литература дело нелегкое. [...]

Искренне уважающий Вас —

Еф. Дорош².

Москва, 20 октября 1967 г.

Дорогой Василий Владимирович!

[...] Все же, я думаю, — да и Анна Самойловна так считает, и Хитров³, — что перевод Ваш⁴ должен быть типа подстрочника. [...] Такой перевод, во-первых, даст больше редактору, который, в значительной степени, будет и переводчиком, — у нас таковой имеется, он и согласие уже дал, это — Евгений Николаевич Герасимов. Во-вторых, что тоже важно, рукопись мы получим скорее. Следовательно, независимо от того, что я писал в первом письме, готовьте подстрочник, причем в сроки, какие для Вас возможны, и да поможет Вам в этом Бог. [...]

Искренне уважающий Вас —

Еф. Дорош⁵.

15 декабря 1967 г.

Дорогой Василий Владимирович!

Повесть Вашу прочитали: Анна Самойловна, Алексей Иванович, Михаил Николаевич и Владимир Яковлевич⁶. Все согласились в том, что печатать ее будем, видимо, как сказал мне только Владимир Яковлевич, в третьем или в четвертом номере. Сразу же после Нового года мы пригласим Вас в Москву, чтобы обсудить вместе с Вами некоторые, имеющиеся у читавших, соображения, — замечаний вообще-то немного.

Привет Вам от всех вышепоименованных.

Искренне уважающий Вас — *Еф. Дорош. (Хатні архіў В. Быкава.*

¹ Г. С. Берзер — старшы рэдактар аддзела прозы, А. І. Кандратовіч — намеснік галоўнага рэдактара часопісу «Новый мир».

² Ефім Дораш — загадчык аддзела прозы.

³ М. Хітроў — адказны сакратар «Нового мира».

⁴ В. Быкаў прыгадваў: «Твардоўскі адзначыў пэўны новы нюанс у распрацоўцы ня новай тэмы, але сказаў, што надрукаваць аповесць для яго — абавязак. Вось толькі пераклад... Хто зробіць пераклад? Лакшын сказаў, што пераклад мог бы зрабіць Дудзінцаў, нядаўна раскрытыкаваны за раман, ён сядзіць бяз працы. Твардоўскі зірнуў на яго з дакорам: «Ага, значыцца, так: аўтар Быкаў, рэдактар Твардоўскі, перакладчык Дудзінцаў? І вы хочаце з такім трыё надрукаваць аповесць?» (*Доўгая дарога дадому. С. 265-266*).

⁵ Хатні архіў В. Быкава.

⁶ Г. С. Берзер, А. І. Кандратовіч, М. М. Хітроў і намеснік галоўнага рэдактара «Нового мира» У. Я. Лакшын.

Што ж датычыцца «пэўнага новага нюансу», які адзначыў у аповесці Твардоўскі, дык Аляксандр Трыфанавіч пісаў аўтару:

2 *феврала 1968 г.*

В. БЫКОВ. ПРОПАЩАЯ РОТА

1. Безусловность знания «нижнего слоя войны» — конкретики, доступной только тому, кто сам там был, в той шкуре и т. д., несравнима не только с прозой Симонова, но даже, к примеру, и Бакланова, который тоже «сам там был».

2. И это не просто знание, доступной ценой личного опыта всякому, но знание, художническое, память на все художническая.

Прекрасны моменты подтягивания отстающих на трудном, погибельном марше «ротной колонны» (эпизод «это не вода, это — водка»); чтение карты ротным под мокрой плащпалаткой) воодушевление перед боем, сулящим удачу.

«Детали» боя: «Очередь обвальным грохотом разорвала ночную тишь, красноватые отблески от ствола лихорадочно затрепетали на бруствере, в траншее сыпануло горстью горячих вонючих гильз».

3. Прекрасные портреты ротного Ананьева, взводного Ванина, даже Пилипенко, хотя в нем кое-что уже в традиции комического «хохла». Только задуман «благоразумный» и «идейно-выдержанный» Гриневиц. Обаятелен сам «ординарец», от лица которого ведется рассказ.

4. Но на нем именно *слабывается* чудесный реализм повести и переходит в «романтизм» того же толка, что и во второй части «Мертвых» (доведение до явного неправдоподобия черт преданности ординарца ротному и привязанности его к роте: не ординарец, а автор забывает, что у того жестокая рана, которая не только не могла утихнуть за ночь в холодной траншее, но, должно быть, довела бы его до беспомытного состояния. Если бы Васюков не «принимал решения» остаться в роте, а просто был бы понужден обстоятельствами к тому — его прощание с ротой было бы еще сильнее.

5. Эпизод с обменом пленного немца на Чумака сложен, богат множеством оттенков содержания, но еще не самые необходимые слова там найдены (в размышлениях Васюкова).

6. Нельзя свести вдруг все к тому, что Цветков, по-видимому, сексот.

И дальше — проторенная, но, в сущности, никуда не ведущая дальше еще одного свидетельства о жестоком ужасе войны «для своих».

7. Отчаяние и безысходность судьбы «пропащей роты». Здесь автор пренебрег возможностями, которые таятся в причудливости поворотов военной судьбы, когда вдруг то, что больше всего томило ответственностью и страхом, оборачивается самым благополучным образом (как и наоборот). При этом автор не обязан был бы из любого «причудливого» оборота делать благополучный конец повести, — он мог оставить на месте весь трагизм и т. д.

Необходимо это додумать.

А. Твардовский. (ДМГБЛ. КП 10735/799.)

Пазьней, адказваючы на пытаньне, ці была ў «Новом мире» «редакторская экзекуция», Васіль Уладзіміравіч скажа: «Понятно, что и там при редактировании старались убрать многие острые моменты, чтобы не раздражать цензуру, не вызывать дополнительно придинок, чтобы не цеплять начальственный взгляд в инстанциях. Но все-таки три повести в «Новом мире» Твардовского — «Мертвым не больно», «Атака с ходу» и «Круглянский мост» — были напечатаны с наименьшими издержками.

¹ Быков В. Под знаком перемен // Литературная газета. 1989. 18 янв.

² Доўгая дарога дадому. С. 266.

³ Хатні архіў А. Адамовіча

«Круглянский мост» — совсем без купюр. «Атака с ходу» потеряла авторское название: на белорусском языке повесть известна как «Проклятая высота», но «проклятая» — уже какой-то негатив, и в редакции решили дать ей нейтральное название, которое, по-моему, просто плохо». ¹ І ў другі раз: «Мусіць, тое мне найбольш не спадабалася, але я ўжо ведаў, што тут надта патрабавальна адносяцца менавіта да назвы. Таго ад іх вымагае палітыка. А там, дзе палітыка, там няма месца ні густу, ні нават логіцы». ² А яшчэ раней, у верасні 1968 г. Быкаў пісаў А. Адамовічу: «...стоит ли жалеть о «Н[овом] М[ире]», который вольно или невольно, но умеет уродовать и ломать произведения, в нем печатающиеся, не хуже, если не лучше многих других журналов. Как это они сделали с моей повестью, в смысле которой не могут разобратся теперь даже отличные писатели-фронтовики, как, напр[имер], В. Астафьев. Но что ж, кто застрахован от неудачи?» ³.

Што ж датычыцца абмеркавання «Праклятай вышыні» ў «Малодосці», дык нейкае ўяўленне аб тым можна зрабіць, сыходзячы з наступнага дакументу:

П Р А Т А К О Л

паседжання рэдкалегіі часопіса «Малодосць»

ад 12 сакавіка 1968 г.

Парадак дня:

1. Абмеркаванне аповесці Васіля БЫКАВА «Праклятая вышыня»

ПРЫСУТНІЧАЛІ: А. Асіпенка, В. Быкаў,
М. Аўрамчык, Г. Бураўкін, В. Зуёнак,
А. Савіцкі, М. Стральцоў, В. Палтаран,
Н. Крыжаноўская, І. Грамовіч, С. Кухараў,
Ул. Нядзведскі, І. Раманоўскі.

ВЫСТУПІЛІ:

Асіпенка: Члены рэдкалегіі чыталі першы варыянт аповесці. Цяпер Быкаў даў другі варыянт, грунтоўна дапрацаваны.

Бураўкін: Аповесць мне спадабалася. Вельмі хораша, больш тонка, чым у іншых рэчах, выпісаны характары. Шматгранна раскрываюцца людзі. Другі варыянт больш прыёмальны, больш спакойны. Хацелася б нейкага штрышка да характару камандзіра: чаму ён вядзе роту ў апошнюю атаку. Яшчэ больш варта было б абгрунтаваць гэтае рашэнне. Аповесць трэба абавязкова друкаваць.

Аўрамчык: Чытаў я аповесць з цікавасцю. Прыпомнілася сваё перажытае. Чалавек глыбока паказаны. Матывіроўка апошняга рашэння камандзіра, па-мойму, ёсць: рота ў безвыходным становішчы, немцы іх абавязкова разгромаць.

Грамовіч: Я чытаў першы варыянт. Да сотай старонкі заўваг у мяне не было. Ні ў падзеях, ні ў вобразах ніякага фальшу няма. Захапляешся і камандзірам, і нампалітам. Рота, сапраўды, вайсковая сям'я і ў ёй бываюць вырадкі.

А вось з сотай старонкі пачынаюцца пярэчанні. Дзеянні Ананьева не вынікаюць з яго характару. Пачынаеш сумнявацца ва ўчынках. Аповесць варта было кончыць так: рота ўстала і ідзе ў атаку. Не патрэбны былі ваганні ардынарца, сцэна з Пулькай. Трэба чысціць мову. А ўвогуле я віншую В. Быкава з гэтай рэччу.

Савіцкі: Чытаючы аповесць, я думаў аб вялікай адказнасці пісьменьніка, які піша аб вайне. Мне не падабаюцца загалюкі — ні першы, ні другі. Ня згодзен з другой атакай. Матывіроўка няясная. Раздвайваецца натура камандзіра. Другая прэтэнзія: такога нампаліта, як Грыневіч, я не прызнаю. Камісар павінен сказаць сваё рашучае слова аб задуме камандзіра. Павінна быць сутычка. У другім варыянце Быкаў крыху праясьняе ўчынкі. Але трэба акцэнты больш пэўна расставіць.

Стральцоў: Аповесць мяне задавальняе з розных бакоў. Матываў другой атакі я знаходжу больш.

Савіцкі: Прабач, Міша, але трэба яшчэ вызначыць, якога году падзеі апісваюцца. У 43-м ці 44-м камандзір так бяздумна не павядзе ў атаку.

Стральцоў: Матывы: маральную вышыню павінны ўзяць, затым абмен палонных. Гэта ж усё прычыны. Не павінен напаліт так ужо дыктаваць камандзіру, як гэтага хоча Савіцкі. Грыневіч — тактоўны, чалавечны.

Зуёнак: У новай аповесці Быкаў, як ніколі раней, грунтоўна выпісаў характары. Другі варыянт у параўнанні з першым дае ясныя матывіроўкі апошняй атакі. Адна з іх у тым, што Ананьеў зразумеў: адступаць з лагчыны некуды, усе адыходы немцамі ўзяты пад абстрэл (выпадак з Грыневічам — доказ гэтаму). Ёсць і іншыя матывы: падыход батальёнаў, якія разгортваюцца спадзеючыся, што вышыня наша і г. д. З Цьвятковым трэба тое-сёе падкараціць: гэта проста мастацкі тып, хай ён і будзе такім да канца.

Асіпенка: Першае — як нідзе раней у аповесці выпісаны характары. Паказаны тудыяга-камандзір, сумленны афіцэр. Тут і новы падыход да тэмы бачыцца. У першым варыянце парушалася логіка развіцця характару. У другім варыянце Быкаў знайшоў зусім правільную матывіроўку. Нельга шукаць адну прычыну другой атакі. Іх шмат, хоць, можа, некаторыя не зусім акрэслены. Яны па кроплі напаўнялі гэтую чашу. Гэта чаша пачуццяў. Узялі вышыню (гонар будзе!). Потым абмен палонных, потым Цьвяткоў раскажа. Але самае галоўнае — яны ж павінны быць на паўстанку. А тут жа падходзяць батальёны — немцы ж па іх удараць. Трэба яшчэ раз атакаваць. Але трэба тут больш акрэсліць абстаноўку.

Думаю, што рэч гэтая будзе цікавая і для чытачоў, і для творчасці Быкава.

Быкаў: Наконт адарванасці роты. Гэта была рота аўтаматчыкаў, а таму — асобая. Яна дзейнічала па загаду камандзіра палка на асобных напрамках. Я ня бачу прычын, чаму многія думаюць, што рота ідзе на абавязковую пагбель. Шмат было выпадкаў, калі ў больш цяжкіх абставінах хадзілі ў атаку. Таму і тут была проста яшчэ адна спроба выбіць. А прыехаў бы Сырамятнікаў, дык так бы папёр Ананьева ў атаку. Рана ці позна трэба было ісці на вышыню.

ЗАЎВАГА: У сувязі з хваробай Пімен Панчанка не прысутнічаў на рэдкалегіі, але перадаў па тэлефоне свой станоўчы водгук на аповесць¹.

Між іншым, было некалькі варыянтаў назвы, у тым ліку «Пропащая рота» — менавіта пад такой назвай аўтар адаслаў у «Новый мир» падрэдакцыйны пераклад². Падчас жа пленуму праўлення СП БССР, які адбудзецца 25 лістапада 1966 г., Алесь Асіпенка скажа, што Быкаў дае часопісу «Малодосць» свой твор «Атака на сьвітаны»³. Пад гэтай жа назвай у студзені 1967 г. першы сакратар праўлення СП БССР Максім Танк ад імя сакратарыята праўлення просіць уключыць новую быкаўскую аповесць у план выдання ў 1969-1970 гг. у маскоўскім выдавецтве «Советский писатель»⁴.

Дарэчы, пакуль аповесць яшчэ не апублікаваная (адпаведна крытыка і ваенныя не паспелі яе зганьбіць), праўленне СП БССР у маі 1968 г. у адказ на прапанову «Лениздата» выдаць да 50-годдзя Беларускай ССР зборнік «Белорусские повести» рэкамендавала ўключыць разам з аповесцямі Я. Брыля, А. Васілевіч, А. Кулакоўскага, У. Паўлава, І. Шамякіна і новы твор В. Быкава⁵. Напрыканцы кастрычніка таго ж году перакладчык Павел Казарэўскі паведамляе Быкаву: «Ваша повесть «Атака с хода» включена в сборник «Белорусские повести», но весь

¹ БДАМЛіМ. Ф. 37, воп. 2, адз. зах. 19, арк. 1-3.

² Там жа, Ф. 165, воп. 1, адз. зах. 17, арк. 1.

³ Там жа, Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 146, арк. 22.

⁴ Там жа, Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 159, арк. 191-192.

⁵ Там жа, Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 170, арк. 61.

⁶ Там жа, Ф. 31, воп. 2, адз. зах. 265, арк. 5.

⁷ Там жа, Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 170, арк. 114.

сборник еще полностью не сформирован»⁶. Аднак у лістападзе сакратар праўлення СП БССР Іван Шамякін напіша ў лісьце на імя галоўнага рэдактара «Леніздата» Д. Хранкова: «Мы глыбока благодарны Вам лично, издательству за решение выпустить книгу белорусских повестей. Но Вы отлично знаете, что это нелегко сразу, с одного захода, составить такую книгу. Мы ставили задачу представить лучших наших писателей, работающих в жанре романа и повести, и вещи, получившие наибольшее признание у нас, в республике.

Видимо, мы не подумали, что собранные в одной книге, они придадут ей несколько пессимистическое звучание. Секретариат нашего Союза согласен с Вашим замечанием». І ў выніку многія аповесці прапануецца замяніць, у тым ліку і «Праклятую вышыню» — на «Альпійскую баладу»⁷.

І ня дзіўна. Упершыню аповесць будзе надрукаваная ў 1968 г. у «Малодасці» (№ 5) і ў «Новом мире» (№ 5; пер. аўтара). Мяркуючы па дзёньнікавых запісах А. Кандратовіча, менавіта пра «Атаку з ходу» гаворыць у маі 1968 г. Твардоўскі: «Ставьте Быкова. Есть такой закон — ругают через одно произведение. С Казакевичем, например, так было. Это неважно, что ругают или будут ругать. Дали бы напечатать. А потом пусть что хотят, то и говорят. Так мы теперь живем». Ужо ў чэрвені Кандратовіч занатоўвае: «С Быковым тянут. Видимо, повесть пошла по цепочке вплоть до ЦК. Это теперь обычная манера». Аповесць выходзіць у «Новом мире», як мяркуе Кандратовіч, «в виде откупного» з боку Галоўліта¹.

Значна пазней Л. Лазараў заўважыць, што «Атака с ходу» — одна из самых сложных быковских вещей, разыгрывающаяся здесь драма не лежит на поверхности, она обнаруживает себя то в каких-то деталях, то в двух-трех репликах, но в ней скрытый «нерв» случившегося, многое в поведении героев объясняет она»². А яшчэ ў той час Юрый Бондараў напіша Быкаву: «...хочу сказать Вам, что повесть очень хороша, отлично написана, с обнаженными нервами, повесть «Быковская» — ни одной фальшивой нотки, ни одной искусственной ситуации, ни одного прямолинейного характера, ни одного всхлипа, как говорят. Ананьев, Пилипенко, Чумак — прекрасны и так правдивы, что просто хочется обнять Вас: это сама жизнь, само то время, сама пехота-матушка, сама война.

Вещь читается взахлеб, хотя нет ни любовной линии, «ни игры» на эмоциях — все держится на характерах и особенно на характере Ананьева, который просто превосходит!»³.

Тое ж меркаваньне падтрымае і Грыгорый Бакланаў: «Прочел я с огромным удовольствием твою повесть, честную, точную, достоверную от начала до конца, за что ей, видимо, досталось в период подготовки к печати. Не знай я, что она сокращена несколько, я, может быть, и не заметил бы этого, т. к. повесть и сейчас хороша, волнует очень. Но, зная, думаю, что была она еще лучше.

С месяц назад мне тут звонили из «Литературки», прося написать нечто сугубо теоретическое. Вместо этого пенсионерского занятия предложил я им написать рецензию на твою повесть. Как видно, и не чешутся, хотя я и напомнил им один раз»⁴.

Насамрэч крытыка «чесалась» — пасля публікацыі «Праклятай вышыні» аўтар і яго твор адразу трапляюць пад удар. «Начальнік Галоўпалітупраўлення арміі генерал Епішаў назваў аповесць паклёпніцкай, савецкая прэса выкрывала і аўтара,

¹ Кондратович А. Новомирский дневник (1967-1970). С. 240, 241, 260.)

² Лазарев Л. Василь Быков: Очерк творчества. М.: Художественная литература, 1979. С. 90.

³ Хатні архіў В. Быкава. На штэмпелі — 11.09.1968 г.

⁴ 3 ліста ад 20 верас. 1968 г. Хатні архіў В. Быкава.

⁵ Клейн Б. Недагаворанае: Разьдзелы з успамінаў // Дзеяслоў. 2004. № 10 (3). С. 189.

⁶ Быков В. В железной раковине // Литературная газета. 1990. 4 апр.

⁷ Сурин В. Серьезная неудача // Советский воин. 1968. № 19. С. 28.

і тых, хто яму спрыяў»⁵. Сам пісьменьнік успамінаў: «В самую пору застоя, когда за некоторые публикации на автора этих строк обрушилась зубодробительная критика партийной и военной печати, когда любое партийное мероприятие в Гродно, чему бы оно ни посвящалось, сводилось в итоге к излюбленной теме проработки Быкова за его «клевету на героизм Советской Армии в годы Великой Отечественной войны», — в такой обстановке я не тешил себя надеждой на чье-либо заступничество. Но Карпюк заступился. С трибуны одного из партийных активистов он выразил дерзкое недоумение: почему генерал Епишев вмешивается в литературу? («Если он генерал, то пусть командует войсками, а с повестями Быкова должны разбираться критики».) Разумеется, я был благодарен Карпюку за его заступничество, хотя и не отдавал себе отчета, чем оно может обернуться для нас обоих»⁶.

Пра новую быкаўскую аповесць катэгарычна скажуць: «Серьезная неудача». Прычым яе аўтара зноў жа бяруцца крытыкаваць перш за ўсё людзі ваенныя, якія заяўляюць: «Так не воевали!» Да прыкладу, палкоўнік Сурын пісаў: «Опыт советской литературы свидетельствует о том, что тема великой битвы нашего народа и его армии с фашизмом может быть решена только как тема героическая, как тема всенародного подвига. Малейшее отклонение от этого творческого принципа неизбежно приводит к серьезным неудачам и провалам. Об этом говорит еще раз и последнее произведение В. Быкова»⁷. Удзельнік Вялікай Айчыннай вайны Абрамаў лічыў, што «в новом произведении В. Быкова повторяются раскритикованные в свое время мотивы из повести «Мертвым не больно»: фатальная обреченность человека на войне, ограниченность наших командиров. Автор искусственно сгущает обстановку, придавая ей предельно трагическое звучание. [...] Таким образом, в осмыслении военных событий, связанных с периодом наступления наших войск В. Быков остался на своих старых позициях. В повести «Мертвым не больно» мы видели раздавленных, буквально размазанных в грязи войны мятущихся людей, гибнувших, по мнению В. Быкова, лишь из-за произвола начальников и командиров. И в новом произведении автор стремится убедить читателя, что люди гибли на войне не во имя победы над врагом, а в результате необдуманных действий командиров. Думается, что В. Быков показывает минувшую войну весьма искаженно, с позиций, противоречащих реальной действительности, принципам социалистического реализма»¹. У сваю чаргу крытык Броўман глыбакадумна заўважаў: «Нет, что ни говорите, а предвзятая схема явно победила здесь художника. Он пошел проторенным путем: ведь на его страницах мы уже не раз встречались с такими же унылыми, серыми политработниками, сотрудниками штабов, прокуратуры, да и офицерами вообще. Между тем хотелось бы увидеть *движение писательской мысли*, а не сконструированные процессы жизни, и хотелось бы ощутить его стремление к познанию реальных характеров военных людей. [...] Схема, однажды созданная им самим [В. Быковым. — С. III], прочно держит художника в плену. [...] В повести «Атака с ходу» происходит на наш взгляд, топтание одаренного мастера на одном и том же месте. Как в его обрисовке отступали, так и наступают. Не выросли командиры и политработники, не стали более зрелыми и солдаты, ничего не изменилось по сравнению с тяжелыми днями начала войны. Все застыло, одеревенело. Не совершает поступательного художественного движения и сам автор. Вот уж поистине повторение пройденного! А от этого ни читателю, ни писателю, ни искусству в целом никакого выигрыша! Накануне двадцатипятилетия со Дня победы [...] хочется найти в

¹ Абрамов И. Еще раз о повести «Атака с ходу» // Красная звезда. 1968. 17 окт.

² Броўман Г. Открытие нового или повторение пройденного // Знамя. 1969. № 3. С. 222-223.

³ Буран В. Творчество Василя Быкова: Становление художественной индивидуальности писателя. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Мн.: Ин-т литературы им. Я. Купалы АН БССР, 1968. С. 18.

художественной прозе *не только эмпирические наблюдения* и описания отдельных фронтовых происшествий, но и *синтетические масштабные обобщения*, выходящие, может быть, за пределы взводной траншеи или окопа одиночного бойца. Появившиеся за последние годы мемуары военачальников и рядовых участников войны расширили наш кругозор, обогатили нас множеством сведений и фактов, мимо которых не может пройти и художник, если он требовательно относится к воссозданию *подлинной правды событий*, потрясших человечество. [...] Нельзя игнорировать живое движение литературы, в том числе исторической и документальной, не обращая внимания на поток свежей достоверной информации о людях и событиях, на растущую требовательность читателя, на его жажду новых постижений, и как ни в чем не бывало привычными приемами продолжать изложение деталей *окопной микроправды...*².

Адначасова Васіль Буран, пішучы дысертацыю па быкаўскай творчасці, зробіць выснову: «Абсалютызацыя «правды факта», недооценка дыялектыкі агульнага і частковага сказалася в какой-то мере і в повесці «Проклятая выштыня» (1968). Автор паказаў частны і выпадак — гібель роты в ходзе нашэго наступлення, но не абнавіў галоўную тенденцыю вайны, не праясніў канцэпцыю повесці. В выніку атрыманая напісаная ім карціна героізму воінаў лішылася ідэйнай глыбіняй, а трагічная калізія, положаная в аснову прайздвання, абярнулася сваёй негатыўнай старонай.

Эты ідэйна-эстэтычныя прайлічэнні паказваюць, насколькі працэс становлення творчай індывідуальнасці Быкова, будучы звязаны з жывой дыялектыкай художняга асваення рэальнасці, з углыбленнем і услабненнем праблематыкі творчэства, яўляецца складным і процыворэчывым, як важны для художніка — такім бы талантлівым он ні быў — сацыяльна-сусветна-сэрцавіцкая зоркасць, вывераннасць ідэйна-эстэтычных крытэрыяў, як з углыбленнем і услабненнем праблематыкі творчэства ўзрастае грамадзянская адказнасць пісателя»³.

Быкава крытыкуюць паўсюль, у тым ліку і ў Менску. «...сакратар ЦК КПБ С. Пілатовіч, тады галоўны куратар ідэалогіі ў рэспубліцы, даручыў падручным прыняць захады, каб гэтую «ідэалагічную дыверсію» [аповесць «Праклятая выштыня». — С. III.] сурова асудзіў беларускі друкар. Аднак знайшоўся ў Беларусі ці не адзіны пісак, што падахвоціўся запатрабаваць выканаць, — рэдактар «Мінскай праўды» І. Агееў. Ён напісаў і надрукаваў у сваёй газеце [...] артыкул «Праклятая выштыня»... «Прапашчая рота»... Прыкры твор». Ніхто з крытыкаў-прафесіяналаў на цэкоўскі трубы кліч не адгукнуўся. Рэдактару «ЛіМа» Нічыпару Пашкевічу было патэлефанавана, каб агееўскі опус перадрукаваў: маўляў, сваё «ЛіМ» не падрыхтаваў, дык хай дасць плошчу чужому. Пашкевіч быў цвёрдым арэшкам, адгаварыўся. Перадрукавала тое «патрэбнае» «Звязда» — вядома, па загадзе»⁴.

Агееў жа пісаў: «А гаварыць аб аповесці Васіля Быкава «Праклятая выштыня» трэба абавязкова. Калі ўжо не па мандату крытыкі, то, ва ўсякім разе, па неад’емнаму праву салдат, што [...] таксама сёе-тое ведалі з суровай «драматургіі» вайны. Гаварыць аб аповесці «Праклятая выштыня» неабходна таму, што яна выйшла з-пад пяра несумненна таленавітага белетрыста, нясе на сабе адзнаку гэтай таленавітасці і, значыць, мае пэўную ўладу над розумам і сэрцам чытача. Згадзіцеся, талент — якасць сур’ёзная. Ён здольны пераконваць нават тады, калі ня мае рацыі... [...]»

У творы пануе атмасфера глухой безнадзейнасці, пасіўнай скоранасці лёсу. Прычым, гэта падкрэсліваецца ня толькі розуманастроем герояў, але нават самім малонкам прыроды — гэтым шэрым прыдаўленым небам; полем, што «злавесна чарнела ад навіслай над ім цемрадзі, у якой таілася нейкая нязнаная, загадкавая і

¹ Мехаў У. Святло душы // Наш Быкаў. Мн.: ГА БТ «Кніга», 2004. С. 145.

таму асабліва страшная небяспека»; вышынёй, якая грозна цямнела наперадзе ў сьцягтай маўклівасьці... Аповесць пацвярджае, што Васіль Быкаў — буйны майстар у стварэньні пэўнай псіхалагічнай настроенасьці мастацкай рэчы.

Такая гэта рота, «прапашчая рота», як яе характарызуе Грыневіч, нампаліт. Здань сьмерці вісіць над ёю неадступна. І яна неадольна ідзе да свайго бясслаўнага канца, паслухмяная камандам. А каманды гэтыя вартыя таго, каб іх прывесьці хаця б часткова.

«А ну, варухні нагой, ядрона вош!»; «Піліпенка, сачы за дарогай. А то, калі што — душу вытрасу. Паняў?»; «Спаткаеш старшыню — напраўляй сюды. Скажы: я з яго душу выму і другую ўстаўлю»; «Стой, такую тваю!..»; «У ланцуг! У ланцуг, такую вашу!..»; «Што расьселіся, так вашу растак! Бяжыце далей! Драпайце к... матары!»; «Дакамандаваліся, у тры госпада маць...». [...]

Зусім няцяжка заўважыць, што ўсе дзеянні роты супярэчаць элементарным патрабаваньням баявога статусу. *Сапраўды, ні першая, ні другая атакі не павінны былі мець месца*, калі б таго не хацелі Ананьеў і... аўтар. Яны абодва ідуць напралом, каб у канцы падвесьці сумны рахунак: ад роты не застанецца ніводнага чалавека, нават таго, хто вядзе сам расказ. Паляглі ўсе...

«Мы наступалі...»?! [...]

Зьвярніце ўвагу на гэтыя разважаньні аўтара: «Штось кепскае, недарэчна-няўхільнае авалодвала ротай»; «Я ня мог заглушыць у сабе вострае прыкрасьці ад адчуваньня яшчэ большай бяды, якая няўхільна насоўвалася і з якой, мяркуючы па ўсім, справіцца не было магчымасьці»; «Я невыразна адчуваў гэта, але працівіцца яму ня мог, бо гэта невыразнае, неканкрэтнае *нешта* было мацней за мяне, за іх і за ўсю нашу роту».

Ужо калі сам пісьменьнік падкрэсьлівае гэта *нешта*, яно нешта ды значыць. Каб паставіць усё на сваё месца і расьсеяць туман намёкаў і недамовак, зьвернемся да аднаго з заключных эпизодаў аповесці. Чытач, мабыць, заўважыў, што адносіны паміж камандзірам роты і нампалітам дасягаюць найбольшага напалу іменна ў эпизодзе з абменам палонных. «Нешта недагаворанае, — падкрэсьлівае Васіль Быкаў, — пагрозліва прысутнічала паміж імі». Тут гэтае нешта бачна наскрозь: камандзіра чакае пакараньне за «кантакт з праціўнікам», як характарызуе здарэньне «асьцярожны і дальнабачны» Грыневіч. Адразу прыкінуўшы, што да чаго, ён рашуча адмяжоўваецца ад Ананьева і, каб далей ад граху, па сутнасьці, дэзерціруе з роты.

Усё, што адбываецца потым, не падпарадкоўваецца ўжо ніякай логіцы, выглядае дзікім і недарэчным. Рота кідаецца на вышыню, каб перастаць існаваць канчаткова. Аўтар як бы гаворыць, што, раптоўна ўзьнімаючы ў атаку мізэрную жменьку байцоў, Ананьеў усё ж выбіраў ня самае горшае. Калі ў першую атаку яго кідала безразважная адвага, то ў другой, і апошняй, ім кіруе ўжо ясна ўсьведамляемы страх. Страх ня перад ворагам — перад сваімі.

Так высвятляецца вельмі важны аспект той ідэйна-мастацкай канцэпцыі, на якой — хацеў таго ці не хацеў белетрыст — трымаецца ўвесь пафас твору. Выходзіць, што ў тых, хто атакаваў вышыню 117.0, нічога за душой не было: ні патрыятызму, ні веры ў перамогу, ні нянавісьці да ворага. Выходзіць, што іх гнаў наперад толькі страх, падмацаваны крута пасоленым камандзірскім вокрыкам: «Уперад, такой тваёй матары!»

«Мы наступалі...»

Не, мы так не наступалі. [...]

Думаецца, што ў кожным творы аб вайне, у канчатковым выніку, павінен

¹ Агееў І. «Праклятая вышыня»... «Прапашчая рота»... Прыкры твор // Мінская праўда. 1968. 11 верас.

² Доўгая дарога дадому. С. 266.

улоўлівацца адказ, няхай нават вельмі «прыватны» і глыбока захаваны, на пытанне аб крыніцах і рухаючых сілах сусветна-гістарычнай перамогі савецкага народу. Народу, які ў самы цяжкі і змрочны час фашысцкай навалы ніколі не адчуваў сябе «трыснягом на ветры», настойліва і мужна ішоў пад кіраўніцтвам партыі камуністаў да сваёй сьветлай зоркі.

«Праклятая вышыня» — не такі твор. На вялікі жаль, не такі. Ён абражае памяць старых салдат. Письменьнік, напэўна, ставіў перад сабой задачу, якая, гаворачы мовай Хэмінгуэя, заключаецца ў тым, каб у цэласьці данесці да паперы людзей, якіх ён ведаў. Але ён ня здолеў у творы аднавіць *дух тых дзён*. У выніку панеслі страты самі героі. [...]

...Прыкры твор»¹.

Васіль Быкаў успамінаў, што іншай ацэнкі ён не чакаў, «але было трохі крыўдна — колькі ж можна!»². Дарэчы, вядома сьведчаньне, якім менавіта чынам зьявіўся гэты агееўскі опус — Я. Гарэлік пазней прыгадваў: «А тады пасля выхаду «Праклятай вышыні» трэба было неадкладна даць упартаму аўтару «пад дых», а недасьведчанаму чытачу растлумачыць, чаму аповесьць кепская, няправільная, а ў асобных эпізодах дык і наогул шкодная.

На пошук крытыка, якому можна было даручыць гэта адказнае заданьне партыі, мяркуючы па ўсім, спатрэбілася нямала часу. Бо, хоць Васіль Уладзіміравіч крыху эмацыянальна і зазначае, што не пасьпеў атрымаць чарговы нумар часопісу, як зьявіўся разгромны артыкул, ад выхаду аповесьці ў майскім нумары «Маладосці» і да сярэдзіны верасьня прайшло амаль чатыры месяцы.

Безумоўна, розных выпінанцаў, якія са скуры вылузваліся, каб быць заўважанымі высокім начальствам, і тады хапала. Але тут патрэбен быў асобага кшталту аўтар. Па-першае, яго слову павінны былі паверыць «народныя масы» — простыя чытачы, для якіх аўтарытэтнымі і пераканаўчымі маглі быць аргументы толькі таго, хто сваімі вачамі бачыў і перажыў тое, пра што ўзяўся разважаць і тым больш выносіць свой прысуд. Па-другое, пажадана было, каб гэты воін-франтавік, якіх, дарэчы, ня шмат значылася ў сьпісах тагачаснага Саюзу письменнікаў, меў рэпутацыю больш-менш здольнага літаратара. [...]

Але перш чым расказаць пра іншыя дэталі выхаду ў сьвет таго, безумоўна, заказнага артыкулу, варта, мусіць, сказаць, каго В. Быкаў абазначыў гэтым пагардліва-зьдэклівым «нейкі Агееў». Іван Мінавіч Агееў шмат гадоў займаў пасаду рэдактара абласной газеты «Мінская праўда», якая, дзеля справядлівасьці трэба сказаць, набыла пры ім аўтарытэт сур'ёзнага, у пэўнай меры вострага, зусім не правінцыйнага выданьня. [...]

Апроч шмат чаго добрага было ў характары Івана Мінавіча і адна сур'ёзная загана — ён меў устойлівы імгэт да маладзенькіх жанчын, пераважна знаходзіў іх у сваім калектыве, а калі наступаў востры дэфіцыт, запрашаў на працу новенькую супрацоўніцу, прыдумаў для яе пасаду, напрыклад, бібліятэкара, хоць ніякай бібліятэкі ў рэдакцыі не было. Непастаянства шэфа выклікала незадаволенасьць асобных жанчын, і яны адчайна ваявалі за страчаныя прывілеі, выкарыстоўваючы модную тады зброю — пісьмы ў партыйныя інстанцыі.

Падчас выхаду «Праклятай вышыні» эпістальная актыўнасьць былых сябровак І. Агеева дасягнула свайго апагею, у рэдакцыі сталі шаптацца, што крэсла пад ім хістаецца і да адстаўкі застаецца ўсяго некалькі тыдняў. Гаварылі і пра тое, што рээнзія на аповесьць В. Быкава — яго кампраміс з начальствам, якое нібыта абяцала пакінуць без увагі допісы разгневаных кабет.

¹ Гарэлік Я. Халуі на канвееры — «Зроблена ў Беларусі»: Пра адзін эпізод з творчай біяграфіі Васіля Быкава. І ня толькі // Народная воля. 2005. 10 сак.

² БДАМЛІМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 170, арк. 76.

На 17 верасня быў прызначаны пленум абкаму партыі, на якім у дыскусіі пра 100-годдзе Леніна меркавалася неяк зачапіць і тэму выканання яго заветаў беларускімі літаратарамі. Сьвежасьпечаны публічны «адлуп» антысаветчыку Быкаву з боку аднаго з яго таварышаў па зброі, на думку арганізатараў, мог натхніць актывістаў на вострую, бескампрамісную крытыку. Таму Агееў і сьпяшаўся, пісаў адразу ў нумар, адпраўляючы кур'ерам па 1-2 старонкі з Даўгабродскай, дзе месцілася рэдакцыя, у Дом друку.

...На дзяжурства я прыйшоў, як заўсёды, а 15-й гадзіне і адразу пачуў ад карэктараў непрыемную навіну — гараваць давядзецца да ранку, бо рэдактар перадаў у набор усяго некалькі абзацаў.

Неўзабаве прынеслі першыя гранкі, і я прачытаў «запеўку»: «У майскім нумары «Маладосці» апублікавана аповесьць В. Быкава «Праклятая вышыня» [...].

Пад раніцу прынеслі з завершанай вёрсткай паласу, і мы ня без здзіўленьня ўбачылі над артыкулам трохпавярховы загаловак — «Праклятая вышыня»... «Прапашчая рота»... Прыкры твор».

Адразу ж, безумоўна, па камандзі зверху, пачаліся перадрукоўкі рэцэнзіі ў іншых газетах рэспублікі. Даўжэй за іншых супраціўлялася «Звязда» — у ёй разважанні пра «прыкры твор» з'явіліся толькі праз два тыдні.

Да гэтага часу рэдактар І. Агеева быў вырашаны — яго за няправільныя паводзіны ў калектыве вызвалілі ад пасады і адправілі на радыё кіраваць сельскагаспадарчай тэматыкай. Партыйнае заданьне было выканана, выканаўца перастаў быць пільна патрэбным, яму можна ўспомніць і пра маральнае аблічча камуніста.

У дзень адстаўкі на адрас рэдакцыі прыйшла тэлеграма з Гродна. У ёй былі ўсяго два словы: «Прыкры канец» і подпіс «Васіль Быкаў»¹.

Выдаваць аповесьць кнігай не бяруцца ня толькі ў Ленінградзе, але і ў Менску, — яе асобнае выданьне было запланаванае на 1969 г., аднак аўтар атрымлівае адмоўны адказ — «бяз колькі-небудзь пераканаўчага абгрунтаваньня», з нагоды чаго 26 ліпеня 1968 г. піша ліст першаму сакратару праўленьня СП БССР М. Танку: «На працягу апошніх трох год гэта другая адмова запар. Такім чынам, фактычна я пастаўлены перад немагчымай задачай выдавацца ў Беларусі на беларускай мове.

Я прашу Вас, сакратарыят, прэзідыум і секцыю прозы СП БССР выкарыстаць высокі аўтарытэт свае арганізацыі і аказаць мне магчымае садзеянне ў гэтым канфлікце з выдавецтвам «Беларусь». Іван Мележ накладвае рэзалюцыю: «Дамаўляўся ў Камітэце па друку і ў ЦК КПБ. Дамовіўся пра выданьне зборніка аповесцей у серыі «Бібліятэка беларускай прозы». 20. VIII. 68»². Такі зборнік сапраўды выйдзе (Быкаў В. Аповесці. Мн.: Беларусь, 1969), але «Праклятая вышыня», зразумела, уключана ня будзе. Тым ня менш, Быкаў, здаецца, не губляе надзеі выдаць «Праклятую вышыню» асобнай кнігай і таму яшчэ раз звяртаецца да кіраўніцтва СП:

«Сакратарыяту праўленьня Саюзу пісьменьнікаў БССР

Старшыні секцыі прозы Саюзу пісьменьнікаў БССР

З А Я В А

У сувязі з тым, што сакратарыят СП БССР ігнараваў маю просьбу адносна выданьня аповесці «Праклятая вышыня», а ў друку з'явіліся супярэчлівыя ацэнкі (напр.: «Звязда» і «Красная звезда»), прашу секцыю прозы Саюзу пісьменьнікаў БССР вынесці гэтую аповесьць на сваё абмеркаваньне з тым, каб аб'ектыўна і

¹ БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 161, арк. 174.

² Пракакол № 7 ад 21 кастр. 1968 г. БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 161, арк. 171—172.

³ Пісьменьнікі абмяркоўваюць задачы літаратуры // Літаратура і мастацтва. 1968. 1 лістап.

⁴ БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 163, арк. 70-71.

калектыўна вызначыць яе вартасці і недахопы і тым дапамагчы аўтару ў яе дапрацоўцы.

В. Быкаў, член Саюза пісьменнікаў БССР.

7 кастрычніка 1968 г.»¹.

І падчас сумеснага пасяджэння прэзідыуму і партбюро СП будзе прынята наступнае рашэнне: «1. Абмеркаваць аповесць В. Быкава «Праклятая вышыня» на пашыраным пасяджэнні прэзідыуму ў лістападзе 1968 г. 2. Даручыць секцыі прозы рыхтаваць гэтае пытаньне»². Аднак, мяркуючы па ўсім, тое пашыранае пасяджэнне не адбудзецца — «Праклятую вышыню», трэба думаць, вырашаць абмеркаваць падчас пленуму праўлення СП БССР 30-31 кастрычніка 1968 г. «Удзельнікі пленуму заслухалі даклад дырэктара Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР Васіля Барысенкі «Марксізм-ленінізм аб літаратуры і мастацтве» і даклад сакратара праўлення Саюзу пісьменнікаў БССР Янкі Брыля «Жыццё і літаратура»³, прычым абодва дакладчыкі гаварылі ў тым ліку і пра Быкава. Васіль Барысенка, у прыватнасці, прыгадваў «Мёртвым не баліць»: «Многія, як мне здаецца, грунтоўна пытаньні нашай літаратуры і сёння яшчэ ўпіраюцца ў разуменне пісьменнікамі самой «праўды жыцця». Памылковае разуменне асобнымі пісьменнікамі гэтай праблемы прынесла немалую шкоду нашай літаратуры. Яно прыводзіла да аднабаковага, скажонага паказу савецкай рэчаіснасці ў мастацкіх творах. У адных выпадках — гэта выяўлялася ў лакіроўцы, прыхарошваньні жыцця, а ў другіх — у схільнасці пісьменніка бачыць і маляваць толькі цёмныя бакі рэчаіснасці, толькі нягоды. Зразумела, што абедзве гэтыя крайнасці ня маюць нічога агульнага з праўдай жыцця, з прынцыпамі сацыялістычнага рэалізму. [...] Наколькі важна для пісьменніка правільнае, марксіска-ленінскае разуменне праўды жыцця, можна яскрава бачыць на апошніх творах такога таленавітага пісьменніка, як Васіль Быкаў. Ад няправільнага разумення «праўды жыцця», суадносінаў «праўды факта» і праўды часу вынікаюць, на маю думку, ідэйна-мастацкія хібы ў аповесці В. Быкава «Мёртвым не баліць». У ёй адлюстравана праўда асобных фактаў і эпизодаў вайны, удала выпісаны асобныя вобразы. Але карціна вайны ў цэлым атрымалася з перакосам, бо аўтару не ўдалося раскрыць сапраўдную атмасферу Айчыннай вайны, характэрныя яе бакі. Памылковая канцэпцыя вайны перашкодзіла аўтару верна ўстанавіць прапорцыі істотнага і другараднага. Гэта прывяло, як падкрэслівае газета «Правда», «да змяшчэння акцэнтаў у асьвятленьні і ацэнцы ваеннага мінулага». Аўтар ня змог паказаць ва ўвесь рост сапраўдных герояў вайны, іх подзвігі, іх душэўныя імкненьні. Злавесная фігура Сахно, па сутнасці, заслانیла сабой усіх астатніх»⁴.

Аднак дысанансам першаму дакладчыку прагучала выступленне Янкі Брыля, які, аналізуючы «Праклятую вышыню», гаварыў: «Першае ўражаньне, калі пачынаеш яе чытаць, — як быццам нічога новага, калі не паўтарэнне таго, што мы ўжо ведаем у Быкава, дык проста далейшае, паслядоўнае разьвіццё яго тэмы. Аднак, чытаючы, ты хутка забываешся пра гэтае ўражаньне, — цябе палоніць суровая праўда вайны, бачыш жывых людзей, пранікаешся трывогай за іхні лёс, табе перадаецца аўтарскі настрой — стрыманае захапленне непаказной, некрыклівай мужнасцю сапраўдных патрыётаў, непрымірымая пагарда і нянавісьць да шкурнікаў і прыстасаванцаў, баязьліўцаў і салдафонаў... З глыбіннага падтэксту апавядальнай плыні да цябе даходзіць страсна зацікаўлены роздум пра першааснову

¹ БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 163, арк. 34-35.

² Там жа, Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 163, арк. 171—172. Стэнаграма.

³ Там жа, Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 163, арк. 100-101. Стэнаграма.

нашага ладу — пра чалавечнасць. Рука Быкава-мастака прыкметна пасталела. Сямтам, на жаль, застаецца дарэшты непераможанай прыкрая неахайнасць мовы.

Гэта было напісана мною паўгоду таму назад, калі я рыхтаваўся да пленуму, які, як вядома, спачатку планаваўся на май. У жніўні я прачытаў «Праклятую вышыню» яшчэ раз, у «новамірскай», трохі ўдасканаленай рэдакцыі. Чытаў і крытыку: абодва выданні артыкулу І. Агеева, абедзве рэцэнзіі ў «Красной звезде». Чуў многа розных думак пра гэтую рэч. Бясспрэчным застаецца адно — аповесць таленавітая. Твор пасрэдны, напісаны ня сэрцам, а халоднай, абьякавай рукой, ня выклікаў бы такой зацікаўленасці, такіх супярэчлівых ацэнак.

Я гавару гэта не таму, што — як нехта можа падумаць — лічу «Праклятую вышыню» бездакорнай у сэнсе ідэйна-мастацкай завершанасці. І не па нейкай выключнай асабістай прыхільнасці да твораў трагедыйнага плана. Мне думаецца, значэнне аповесці перш за ўсё ў тым, што яна, адносна беручы, найбольш адчувальна і плённа непакоіць нашу творчую думку, прымушае задумацца пра вельмі немалаважнае ў нашай справе.

Я далёкі ад намеру лічыць свой погляд абавязковым для ўсіх, але ж і не магу лгаць перад самім сабой і перад тымі, каго паважаю. Я не лічу таксама, што В. Быкаў недатыкальны для крытыкі, што вакол яго, у адрозненне ад кожнага з нас, павінна быць за любую цану створана нейкая бескрытычная зона. Гэта не патрэбна ні Быкаву, ні літаратуры. Хто будзе адмаўляцца ад здаровай, добразычлівай крытыкі? Давайце абмяняемся думкамі. Па-дзелавому, аб'ектыўна. Для гэтага мы і сабраліся!¹

Выступленні ж астатніх можна падсумаваць словамі Віктара Каваленкі: «Асобныя ўпушчэнні ў Быкава можна крытыкаваць, можа, каму-небудзь не падабаецца яго творчая манера, але ставіць пад ідэалагічнае сумненне яго мастацкую канцэпцыю, агульнае разуменне жыцця нельга. А якраз так зрабіў, як мне здаецца Агееў [...]»². Сапраўды, таленавітыя і сумленныя літаратары былі на баку гарадзенскага калегі. Да, прыкладу, Аляксей Карпюк гаварыў: «Покуль што яна [крытыка. — С. Ш.] у нас, на жаль, пабудавана на прынцыпах субардынацыі. Але яшчэ існуе больш аб'ектыўная — цэнтральная, як мы ўжо бачылі на прыкладах многіх твораў беларускай літаратуры, па-рознаму ацэненых нават у органах ЦК — Менску і Масквы (гэта зусім ня значыць, што трэба цяпер дамагацца, каб і ў Маскве ацэньвалі так!)»

На Беларусі чамусьці не чуваць галасоў нашых разумных і таленавітых крытыкаў, якімі мы так ганарымся, часцей падаюць голас «откликальщики» — людзі дробныя, без свайго твару, нават — Агееў. Выступаю не ў абарону свайго земляка. Можа і трэба Быкава крытыкаваць, але ня трэба кампраметаваць літаратуру і не выпускаць на яго казнакрадаў! (*Апладысменты.*)³.

Аляксей Кулакоўскі: «Я ўважліва прачытаў апошнюю аповесць Васіля Быкава «Праклятая вышыня» [...]. Пазней прачытаў рэцэнзію Агеева і хачу бяз хітрыкаў сказаць, што зусім не ў захапленні ад гэтай рэцэнзіі. Таварыш Агееў спасылаецца на ацэнку салдата. Я таксама салдат і камандаваў на фронце такім жа падраздзяленьнем як і Ананьеў, адзін з герояў аповесці, таму скажу, што таварыш Агееў не зразумеў Ананьева.

Гэта ня жорсткі чалавек і не салдафон, як піша рэцэнзент. Ананьеў — вельмі сваеасаблівая, складаная, можна сказаць, самабытная натура. Яна напісана рукой сапраўднага мастака.

Зьнізіў давер чытача Агееў і тым, што не заўважыў у аповесці такіх сапраўды тыповых мастацкіх вобразаў, як камандзір узводу Ванін, старшыня Пілпенка, ардынарац Васюкоў, салдат-перакладчык Шнэйдар. Такіх людзей нельга не

1 БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 163, арк. 121-125. Стэнаграма.

заўважыць, не ацаніць, калі мець намер сумленна, без нацяжак гаварыць пра аповесць.

Вобразы ў аповесці ёсць выдатныя, сустрэнешся з імі, дык не разьмінешся абьякава і не забудзеш адразу. Яны кранаюць душу, твор чытаецца з захапленнем, наводзіць на роздум.

Што б мне хацелася параіць Васілю Быкаву на правах салдата і сабрата па фронту і па пярэ, дык гэта толькі адно асноўнае — хоць крыху бліжэй стаяць да тых рэальных, тыповых абставін, у якіх жывуць і дзейнічаюць персанажы твору. Як калега Ананьева я так добра ўяўляю яго, здаецца, бачу жывога, і таму бяру на сябе смеласьць сказаць ад яго імя, што не пайшоў бы Ананьеў асобным маршрутам і на асобнае заданьне ў 1943—1944 гг. без сувязных. А калі б камандзір роты сувязі не забясьпечыў Ананьеву сувязь (тэлефонную ці па рацыі), то такога камандзіра, у лепшым выпадку, накіравалі б без пагонаў у тую асобную роту, якой я, на жаль, тады камандаваў. (*Сьмех у зале.*) Там бы яго навучылі, як трэба выконваць вайсковы абавязак. І вось уявіце, хто чытаў аповесць, што Ананьеву далі сувязь — і вельмі многае ў сітуацыях мяняецца.

Гэта, канешне, толькі дэталі, але і яна робіць пэўны паварот у сюжэтных хадах і паводзінах герояў. Меўшы сталую сувязь з палком, штаб якога ў той час стаяў яшчэ на месцы, Ананьеў дзейнічаў бы, напэўна, крыху іначай.

Далей, я магу ўхваліць ініцыятыву свайго калегі — атакаваць немцаў з ходу. Разумная ініцыятыва на фронце дазвалялася і падтрымлівалася. Пераможцаў на фронце ня ганьбілі, не судзілі. Але калі ўжо ён узяў вышыню, акапаўся (акопы былі нават гатовыя), то такі вопытны камандзір, як Ананьеў, зрабіў бы ўсё для таго, каб устаць, не адступіць, не аддаць ворагу вельмі зручную ў стратэгічных адносінах вышыню. А то выйшла так: займалі вышыню, атакавалі, як сапраўдныя героі, а потым драпанулі, як палахліўцы, неяк занадта лёгка аддалі пазіцыі. Па ўсёй логіцы падзей, па настрою і рашучасьці людзей у першай атацы, так не павінна было здарыцца, і здарылася, відаць, толькі па волі аўтара.

Але ж няхай нават выйшла ўсё так, як ёсць у аповесці. Я адчуваю душою, што ў Васіля былі тут свае меркаваньні, задумы і, напэўна, больш глыбокія, чым у мяне. Скажу шчыра, што і я гляджу на такую рэч, як на сваю, і выказваю свае думкі толькі ад шчырага жаданьня хоць што-небудзь параіць, падказаць вельмі здольнаму пісьменьніку. Дык вось — няхай і першая атака, і раптоўнае адступленьне застаюцца ў тым жа, што ёсць, плане, і ўсё сітуацыі з Чумаком і з Грыневічам — няхай і яны застаюцца. А другую атаку можна было правесці інакш — тут я глыбока перакананы. Паўтараю — Ананьеў добра ведаў, што пераможцаў ня судзіць і не спалохаўся б ён дэмагогі Грыневіча. Не такі гэта чалавек! Другую атаку ён мог правесці з лепшымі вынікамі і не губіць усіх людзей, мог бы і сам застацца жывым. І ад гэтага вобраз камандзіра роты нічога ня страціў бы. Я ў гэтым перакананы. Што напрошвалася ў тых канкрэтных абставінах? Сам аўтар напамінае, што на правым фланзе ў тыя хвіліны чуцён быў батальён. Нават радавому салдату, а ня толькі такому камандзіру, як Ананьеў, было зразумела, што трэба тэрмінова ўстанавіць жывую сувязь з батальёнам і пры яго падтрымцы атакаваць ворага, узяць вышыню, выканаць сваё данясеньне штабу палка, і з палёгкай у душы прыняць папрок за абмен палоннага. А ў 44-м годзе пры нашым наступленьні за гэта быў бы толькі папрок. А можа, нават і нічога не было б.

Твор ад гэтага набыў бы ўпэўнены каларыт, не было б такога жахлівага знішчэньня ўсіх людзей, нават і самога Васюкова, ад імя якога вядзецца апавяданьне. І ўсё вобразы толькі выйгралі б ад гэтага.

¹ БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 163, арк. 171-172. Стэнаграма.

² Там жа, Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 163, арк. 241-242. Стэнаграма.

Вось гэта я сказаў бы свайму добраму сябру Васілю Быкаву, калі б мы ў свой час сядзелі за круглым сталом творчай секцыі Саюзу пісьменьнікаў. Параіў бы яму яшчэ — не паўтарацца ў сваіх аповесцях, ні ў сітуацыях, ні ў вобразах, бо, дзе пачынаюцца паўторы, там канчаецца арыгінальнасць мастака. А між тым, Грыневіч — гэта, па сутнасці, той жа Сахно, толькі меньшанькі, драбнейшы»¹.

«В. Каваленка: Пісьменьнікі маюць самае непасрэднае дачыненне да працэсу стварэння інтэлектуальных рэсурсаў краіны. Адночы Твардоўскі сказаў, што партыя думае і нашымі галовамі таксама. Ён меў на ўвазе пісьменьнікаў. Я думаю, ён сказаў праўду.

С. Пілатовіч: Не заўсёды так. Толькі не Твардоўскага.

В. К. Усіх пісьменьнікаў, у тым ліку і Твардоўскага.

Гэта, так сказаць, тэарэтычна, а практычна выконваць сваю ролю пісьменьніку і чалавеку, які думае для грамадства, ня лёгка. Неяк так атрымліваецца ў нашым штодзённым жыцці, што пісьменьнікі, якія імкнуцца ісці непратоптанымі сцежкамі, якім блізка наватарскі пошук і чуцьцё сацыяльнай надзённасці, аказваюцца ва ўсіх адносінах у горшым становішчы, чым тыя, хто баязліва і абьякава абыходзіць вострыя сацыяльныя праблемы, хто засьцерагае чытачоў усяго толькі ад разводаў. Наватарскі мастацкі пошук у нас часам аказваецца чамусьці пад падазрэньнем, пад ідэалагічным падазрэньнем, і тады, бывае, цяжка што-небудзь даказаць. У нейкай ступені, мне здаецца, гэтак здарылася з Быкавым, які намацавае новыя ступенькі ў адлюстраванні вайны, апіраючыся на савецкую класіку.

Асобныя ўпушчэнні ў Быкава можна крытыкаваць, можа, каму-небудзь не падабаецца яго творчая манера, але ставіць пад ідэалагічнае сумненне яго мастацкую канцэпцыю, агульнае разуменне жыцця нельга. А якраз так зрабіў, мне здаецца, Агееў спачатку ў «Мінскай праўдзе», а пасля ў «Звяздзе». Агееў чамусьці крытыкуе Быкава, адрываючы яго творчасць ад традыцый савецкай прозы, якая адлюстроўвала праўду вайны. Я раіў бы Агееву перачытаць яшчэ раз сцэну захопу і расстрэлу атраду Падцёлкава ў «Ціхім Доне» Шолахава. «Ціхі Дон» — гэта нашая класіка, наш гонар, урэшце, наш сыяг, а калі кіравацца крытэрыямі Агеева, то Шолахава трэба абвінаваціць у паклёпе на чырвоных байцоў. Успомніце, як лепшы і самы смелы баец Падцёлкава цалуе боты станічніку перад расстрэлам. Нам у нашай крытыцы трэба быць больш прынцыповымі, нельга дапускаць эклектыкі: учора стаялі на адной пазіцыі, сёння ўжо на другой, аднаму дазволена, другому не дазволена. Ад гэтага наша эстэтыка таксама страчвае аўтарытэт на міжнароднай арэне»¹.

Што ж датычыцца меркавання сакратара ЦК КПБ па ідэалогіі Станіслава Пілатовіча, дык яно было, зразумела, іншым: «На пленуме разгарнуліся спрэчкі вакол апошняй аповесці Васіля Быкава «Праклятая вышыня». Яны заслугоўваюць увагу. У савецкай літаратуры зьявіўся шэраг такіх твораў, якія выклікаюць крытычныя адносіны грамадскасці да канцэпцыі вайны ў інтэрпрэтацыі некаторых пісьменьнікаў. Дэгенерацыя падзвігу народу, разграміўшага чорныя сілы фашызму, захопнікаў, якія рабавалі нашу зямлю, — вось гэта канцэпцыя.

Васіль Быкаў — прадстаўнік гераічнага пакалення савецкіх людзей, гераічнага народу нашага, напісаў і добрыя творы, але нам усім хочацца, каб яго імем не спекуліравалі нашыя ворагі, каб не абураліся яго творами яго таварышы па вайне. Зноў жа мушу падкрэсліць, што ніхто не патрабуе ад пісьменьніка лакароўкі, вайна — гэта страты і пакуты, але ж і перамога, якую атрымала дзяржава, — гэта справа рук простых салдат і іх камандзіраў, гэта справа вялікага патрыятычнага падзвігу

¹ Асокіна Е. Васіль Быкаў // Наднёманскія былі: 36. артыкулаў і нарысаў. Мн.: Беларусь, 1968. С. 231-233, 234.)

² Вярцінскі А. Як цялё бадалася з дубам // Народная воля. 2003. 11 лют.)

савецкіх людзей, і ніхто ня можа расьцягнуць яго па кроплі. Ня трэба абалваньваць моладзь, гаворачы словамі Аляксея Карпюка, тым (знайшоў жа такое слова!), каб падсалоджваць падзеі вайны, але ня трэба абалваньваць яе і тым, каб падзьвігі людзей замоўчваць, паказваць іх авечкамі, якіх гналі камандзіры і камісары на бойню. Дарэчы, т. Карпюк, ваша тэарэтычнае дасьледваньне катэгорыі патрыятызму памылковае. Патрыятызм — ня толькі нацыянальнае пачуцьцё. Цяпер гэта і класавая катэгорыя. Калі кіравацца вашымі поглядамі, дык няма ніякай патрэбы распрацоўваць ваенна-патрыятычную тэму ў літаратуры. Няма патрэбы і ў выхаваньні воінаў Савецкай арміі ў патрыятычным духу. Яны, па-вашаму, прачытаўшы кнігі аб вайне, дзе паказаны толькі цяжкасьці і пакуты, паслухаўшы прамовы аб здрадніках і невуках-камандзірах, пранікнуцца самі вялікім патрыятызмам. А як жа быць з патрыятызмам в'етнамскага народу і патрыятызмам амерыканцаў у В'етнаме?»².

Між тым, ці можна лічыць выпадковай публікацыю вялікага нарыса Е. Асокінай пра Быкава нават не ў газэце ці часопісе — у зборніку артыкулаў «Наднёманскія былі» (Мн.: Беларусь, 1968)? Нарыса, у якім хай і ня будзе ўзгадана аповесьць «Мёртвым не баліць» (А. Пяткевіч сьведчыць, што пра «Мёртвым не баліць» Е. Асокіна таксама пісала, аднак гэты раздзел быў выкрэслены цэнзурай), затое ня толькі будзе добразычліва разглядацца амаль уся творчасць Быкава — нават аб сёньняшнім дні ўжо ня першы год крытыкуемага пісьменьніка Асокіна напіша хай і трохі пафасна, аднак, як падаецца, з абарончай мэтай:

«Вось ужо больш дзесяці год кожную раніцу Васіль Уладзіміравіч Быкаў адпраўляецца ў рэдакцыю газеты «Гродзенская правда». Тут ён працуе літаратурным кансультантам. На яго рабочым стала рукапісы — апаবাদаньні, вершы, нарысы. Аўтары — рабочыя і студэнты, журналісты і пенсіянеры — усе тыя, кім авалодада неспакойная цяга да творчасці. Трэба ўважліва прачытаць усё, часта няўмелае, іншы раз ня вельмі граматынае: а раптам зазіхаць іскра таленту? [...]»

А потым зьяўляюцца і самі аўтары. Юны студэнт, чырвоны і ўспацелы ад разгубленасьці, камечыць у руках школьны сшытак з апаবাদаньнем аб цаліне. Пажылы калгаснік вырашыў у вершах выкрыць нядбайнага кіраўніка сваёй арцелі. Цярпліва раіць яму Васіль Уладзіміравіч напісаць заметку, але сельскі сатырык настойвае на вершах, бязьмежна верачы ў сілу дзеяньня паэзіі.

Час ад часу В. Быкаў гутарыць з пачынаючымі аўтарамі на старонках «Гродзенской правды». Ён вядзе сур'ёзную і глыбокую гутарку аб літаратуры, аб прыродзе паэтычнага, аб адказнасьці таленту, аб цяжкасьцях майстэрства.

В. Быкаў актыўна ўдзельнічае ў рабоце абласнога літаратурнага аб'яднаньня. Ён выступае як дакладчык са строгім разборам твораў. Васіль Уладзіміравіч зьяўляецца членам рэдкалегіі часопісу «Маладосць», з якім яго зьвязвае даўняя творчая дружба, членам Праўленьня ССП БССР, дэлегатам V-га зьезду пісьменьнікаў Беларусі і IV-га Усесаюзнага зьезду савецкіх пісьменьнікаў.

Савецкі пісьменьнік — заўсёды грамадскі дзеяч. Васіль Уладзіміравіч — член шматлікіх камісій, саветаў, камітэтаў у горадзе і вобласці (гарадскога камітэта ветэранаў вайны і камісіі па ўвекавечаньню памяці герояў Вялікай Айчыннай вайны; абласнога мастацкага савета і мастацкага савета Гродзенскага тэатра і г. д.)

Але галоўнае — гэта шырокія і пастаянныя зносіны пісьменьніка са сваімі чытачамі. Толькі ў адным 1966 годзе В. Быкаў 60 разоў выступіў перад тымі,

¹ Вярцінскі А. Як цялё бадалася з дубам // Народная воля. 2003. 11 лют.

² Там жа.

³ Там жа.

⁴ Там жа.

⁵ Гл.: Сьвята захоўваць заповеты Ільіча: Рэспубліканская нарада ідэалагічных работнікаў // Звязда. 1968. 4 кастр.

для каго ён піша. У калгасным клубе і ў Палацы культуры тэкстыльшчыкаў, у школе і ў студэнцкай аўдыторыі [...].

Быкава можна было бачыць на зьлёце піянераў-сьледапытаў [...] і сярод настаўнікаў-славесьнікаў. [...]

Васіль Быкаў знаходзіцца ў пары творчай сьпеласьці. Уперадзе новыя кнігі. [...]

Але ў адным можна не сумнявацца, што гэта будуць таленавітыя кнігі¹.

Аднак яшчэ 2 кастрычніка 1968 г., выступаючы на рэспубліканскай нарадзе ідэалагічных работнікаў, прысьвечанай падрыхтоўцы да 100-годдзя з дня нараджэньня Леніна, кандыдат у члены Палітбюро ЦК КПСС першы сакратар ЦК КПБ Пётр Машэраў таксама падвергне крытыцы «Праклятую вышыню», пасля чаго Анатоль Вяцінскі напіша пасланьне да «першага»:

«Па-першае, я лічу няправільнымі і несправядлівымі адносіны да выдатнай аповесьці В. Быкава. Нягледзячы на тое, што яна надрукавана ў двух часопісах («Малодосць», «Новый мир») і атрымала высокую ацэнку чытача, твор падвергнуты афіцыйна маральнаму астракізму: яго выкідаюць з выдавецкага плану, замоўчаюць сьвядома ў перыёдыцы, нарэшце, аб'яўляюць у газеце «Мінская праўда» «прыкрым творам». [...]

Ваша выступленьне, таварыш сакратар, яшчэ больш згусьціла і як бы ўзаконіла атмасферу неапраўданай падазронасьці вакол творчасьці аднаго з самых таленавітых і самых сумленных нашых пісьменьнікаў. І ўзьнікае, натуральна, пытаньне: каму гэта патрэбна?². Праз трыццаць гадоў Анатоль Ільіч тлумачыў, чаму так паступіў: «...Пётр Міронавіч рэзка пакрытыкаваў аповесьць Васіля Быкава «Праклятая вышыня», а таксама мой новы, які толькі што пабачыў сьвет, зборнік «Чалавечы знак». [...] Я абразіўся, абурыўся. І ў даволі катэгарычным тоне напісаў тое, што думаў. Як камуніст камуністу»¹. Машэраў жа пакінуў наступную рэзалюцыю на лісьце паэта: «Пілотавічу С. А., Марцэлеву С. В., Кузьмину А. Т. Надо при встрече с автором письма, а также через партбюро Союза писателей терпеливо и по-деловому разъяснить существо затронутых в докладе вопросов и несостоятельность этого письма как по содержанию, так и по приемам изложения. Затронутые в данном случае вопросы, а они имеют принципиальный характер, можно и надо рассматривать только с позиций вестороннего и обязательно конкретного, делового разбора их...»².

У хуткім часе С. Марцалеў напіша дакладную на імя «першага»:

Секретарю ЦК КПБ Беларусіі таварышу Машэраву П. М.

С тов. Вертинским А. И. в связи с его письмом в ЦК КПБ в Отделе культуры состоялась беседа, в ходе которой ему, во-первых, была разъяснена суть критики его стихов («Чалавечы знак») и повести В. Быкова «Праклятая вышыня», и, во-вторых, показана несостоятельность его письма как по содержанию, так и по форме изложения. Тов. Вертинскому А. И. указано также на неправильность позиции, которую занимает он по ряду принципиальных вопросов. Вертинский А. И. заявил, что он погорячился и что из разговора в ЦК КПБ он будет делать выводы. В беседе принял участие секретарь партийной организации СП БССР тов. Кулаковский А. Н.

Зав. Отделом культуры ЦК КП Беларусіі С. Марцелев.

24 октября 1968 г.³.

А падчас гутаркі з гісторыкам Віталем Скалабанам Вяцінскі прыгадваў: «Памятаю, што гутарылі са мной у адзеле культуры карэктна, тлумачылі ды ўшчувалі цяжкія, як і прадпісаў Пётр Міронавіч. Справа з «крамольнай» заявай была фактычна на тым і закрыта. Ва ўсякім разе якіх-небудзь непрыемных

¹ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НА РБ). Ф. 528, воп. 1, адз. зах. 127, арк. 38-39.

² НА РБ. Ф. 528, воп. 1, адз. зах. 127, арк. 56-57.

наступстваў нахштальт аргвывадаў ці іншага спагнаньня па партыйнай альбо службовай (я працаваў у штаце Саюзу пісьменьнікаў) лініі не было. Больш таго, неўзабаве пасля той гісторыі, падчас нейкага літаратурнага мерапрыемства, С. Марцалеў спытаўся ў мяне пра настрой і сказаў: «Трэба працаваць. Галоўнае — гэта праца».

Праўда, у рэдакцыі «Маладосці» адмовіліся друкаваць паэму, а з выдавецтва «Беларусь» вярнулі па пошце рукапіс зборніка «З’яўленне», суправадзіўшы яго наступным вердыктам: «Рэдакцыя азнаёмілася з рукапісам Вашага зборніка і ня можа згадзіцца з многімі вывадамі, якія Вы робіце ў паэме «Гомельскі нахцюрн» і ў большасці вершаў. Выдаваць зборнік ня будзем. Рукапіс вяртаем»⁴.

Да слова, тая прамова П. Машэрава апублікаваная ня будзе — яна была паддзена ў газетах «Звязда» і «Советская Белоруссия» ў пераказе, але імя Васіля Быкава не прыгадвалася⁵. Машэраў жа казаў наступнае: «Находяться историки и литераторы, которые стремятся бросить тень и на коллективизацию сельского хозяйства, пытаются изобразить дело таким образом, что это была лишь «волевая» революция, что ее якобы характеризуют только ошибки и перегибы. Возникает вопрос: разве может честный человек, стоящий на почве реальных фактов, подвергать сомнению, очернять гигантский подвиг народа, свершенный в годы индустриализации и коллективизации?»

Такой же подход имеет место и в освещении Великой Отечественной войны. Хотя у нас и преодолевается конъюнктурный подход, тем не менее в ряде изданий важные события этой войны изображаются односторонне, субъективистски, недостаточно раскрывается великий подвиг нашего народа. Массовый героизм иногда заслоняется картинами пассивного сопротивления в плену, намеренно преувеличенным изображением разного рода неурядиц фронтовой жизни.

В последние годы, как вы знаете, неоднократно суровой критике подвергается творчество В. Быкова. Человек этот не лишен дарования, но его концепция войны, прямо скажем, не выдерживает критики. Судя по В. Быкову, советские бойцы на минувшей войне — это не воины-освободители и победители, а жертвы каких-то странных обстоятельств, лишённые чьей-то злой волей всякого права на самостоятельность мышления и поведения. Особенно ярко проявилась эта тенденция в последней повести автора «Проклятая вышняя», опубликованной журналами «Маладосць» и «Новый мир». В ней под видом одного из подразделений нашей армии выведена какая-то безликая группа людей, которых ничто не объединяет, ничто не роднит. Бойцам роты неизвестно чувство дружбы, взаимовыручки, боевой спайки. Между ними все время не утихают препирательства, споры, драчка. С особым усердием В. Быков расписывает конфликты между рядовыми бойцами и командирами Советской Армии. Буржуазная пропаганда верно оценила выгоду для себя пасквилей Быкова на нашу армию и активно использует их в борьбе против советского народа. Недаром журнал «Свободная Европа», издающийся в Нью-Йорке, усердно хвалит роман Быкова «Мертвым не больно», отмечая его «как исключительное явление в советской литературе, которое привело в ажиотаж коммунистов». Пришедшие в восторг недобитые фашисты, западно-германские реваншисты не преминули перевести на немецкий язык и издать большим тиражом «Мертвым не больно». Уже этот факт должен был насторожить Быкова и возмутить его гражданскую совесть. Наша печать поступила правильно, дав резкую

¹ Клейн Б. Недагаворанае // Дзеяслоў. 2004. № 10 (3). С. 190.

² НА РБ. Ф. 528, воп. 1, адз. зах. 127, арк. 45-46.

³ Правда подвига и правда искусства // Москва. 1969. № 5. С. 206.

⁴ Афанасьев Н. Странная история о странной роте // Москва. 1969. № 5. С. 206, 207, 210.

⁵ Адамовіч А. Аповесці Васіля Быкава // Польша. 1973. № 2. С. 189-190, 200.

отрицательную оценку последним повестям Быкова»¹. І ўжо адказваючы пасля дакладу на пытанні, першы сакратар яшчэ раз даў ацэнку творчасці гарадзенскага пісьменьніка: «Поступил такой вопрос: «Разъясните, втолкуйте мне, почему остаются безнаказанными Солженицын — явный антисоветчик и ему подобные? Неужели ЦК КПБ не может справиться с Быковым? Как можно терпимо относиться к такому творчеству, которое разлагает миллионы? Когда все же будет положен конец такому творчеству?»»

[...] В отношении Быкова. Мы критикуем серьезные недостатки в его произведениях. Этим мы выражаем не только нашу оценку, но и наше нетерпимое отношение к идейным порокам в его произведениях. В то же время мы рассматриваем критику, как помощь Быкову, как наше стремление помочь ему правильно понять свои недостатки с тем, чтобы он мог подняться до правильного политического осмысления важнейших явлений и процессов, до правильного понимания нашей советской действительности. Мы надеемся, что Быков, в конце концов, сделает из всего этого правильные выводы.

В отношении Быкова поступила и другая записка. Я ее прочту, потому что в ней, в основном, дается правильная оценка, а на такие записки легче всего отвечать, когда в самом вопросе дается и ответ.

«Как можно понять заявление тов. Панченко, что они ценили выше произведения В. Быкова, чем слышали в докладе? Чем же руководствуется тогда правление Союза писателей Белоруссии при оценке произведений? Как можно оправдать деятельность правления, не сумевшего своевременно и принципиально подсказать тов. В. Быкову, чтобы не появлялись такие творения, которые получают «хвалебную» оценку буржуазной прессы? Кому тов. Быков помогает этим?»

Я критиковал повесть Быкова «Проклятая высота» за неправильную, как таковую, концепцию в оценке важнейших вопросов Отечественной войны. Эта ошибочная концепция «Мертвым не больно», выраженная в наиболее обнаженном виде в его произведении, получила свое продолжение или, точнее говоря, в известной мере повторение. Она весьма рельефно просматривается в повести «Проклятая высота». Приходится сожалеть, что в Союзе писателей этого не заметили»².

Па меркаваньні В. Скалабана, і сама нарада ідэалагічных работнікаў, і тон выступленьня на ёй П. Машэрава былі напрутую звязаны з чэшскімі падзеямі — з уводам у жніўні 1968 г. у Прагу савецкіх танкаў. Дарэчы, як толькі аб гэтым стане вядома, Барыс Клейн, сустрэўшыся з Быкавым, скажа: «Чуў? Яны ўсё ж увялі. Танкі ў Празе». «Здаецца, ён [В. Быкаў. — С. III.] таксама нешта сказаў. І мы разышліся з адчуваньнем непапраўнага»³. Машэраў жа падчас дакладу казаў наступнае: «Пример нынешних событий в Чехословакии наглядно убеждает, какими пагубными последствиями может кончиться дело, если печать уходит из-под контроля Коммунистической партии. Демагогически используя лозунг «свободы печати», антисоциалистическим силам в Чехословакии удалось превратить печать в орудие контрреволюции. Газеты, радио, телевидение стали рупором клеветнической кампании против компартии, против социализма, создали обстановку неустойчивости и неуверенности, мелкобуржуазной анархии и антикоммунистической истерии»⁴.

...Аповесць «Праклятая вышыня» будучь ганьбіць не адзін год — так, да прыкладу, часопіс «Москва», прапануючы ў 1969 г. два крытычныя нарысы пра

¹ Афанасьев И. Кто восходит на Голгофу?: Антивоенная идея в творчестве Василия Быкова. Мн.: Мастацкая літаратура, 1993. С. 69.

² Быкаў В. Праўдай адзінай. Мн.: Мастацкая літаратура, 1984. С. 49-50.

³ Чалавецтва ўратуецца падзвігам духу: Гутарка Алеся Адамовіча з народным пісьменьнікам Беларусі Васілём Быкавым // Польша. 2001. № 6. С. 255.

⁴ Доўгая дарога дадому. С. 270.

⁵ Там жа, С. 268.

творы пісьменьніка («Атаку з ходу» і «Мёртвым не баліць»), папярэджаў чытача, што гэта артыкулы, «сходзячыся в одном — в обоснованной и резкой тревоге, когда речь идет об искажении великой правды народного подвига»³. Тут жа М. Афанасьёў пісаў: «Уже не раз говорилось, что уступка таланта ложным социологическим схемам неминуемо сказывается и на силе художнического письма литератора. Это в полной мере подтвердилось в новой повести В. Быкова «Атака с ходу» [...]. Условно говоря, В. Быков словно «буксует» на когда-то выбранном тематическом пяточке, повторяя, а не углубляя себя. [...] Да простит меня читатель, но мне, как человеку, прошедшему войну и, думается, неплохо знающему армию, становится не по себе, когда я вижу, как большая правда войны приносится в жертву заранее сконструированной схеме не только в главном своем содержании, но и в элементарном «военном» правдоподобию. [...] Тяжелое впечатление оставляет повесть В. Быкова «Атака с ходу». Читатель не может не задать себе вопроса, как же такие войска, как рота Ананьева, разгромили могущественную фашистскую армию? Нет, он никогда не поверит такому искаженному от начала до конца отображению событий тех грозных лет. И он не может воспринять такое произведение иначе, как оскорбление величайшего подвига Советских Вооруженных Сил [...]»⁴. Толькі ў пачатку 70-х зусім з іншых пазіцыяў прааналізуе «Праклятую вышыню» Алесь Адамовіч. Між іншым ён заўважыць: «Васіля Быкава папракаюць часам, што, апавядаючы пра 1944 год, калі вайна ўжо ішла пад канец, а справа — да перамогі, ён, маўляў, не перадае адрозную ад 1941 года атмасферу канца вайны. А сапраўды ён перадае, і прытым самым глыбокім, самым уласцівым сур'ёзнай літаратуры чынам — праз чалавечыя характары, тыпы. Дастаткова параўнаць здаравяку старшыню Карпенку з «Жураўлінага крыку» — у якім усё ад доўгай службы ў казармах ды ад упартага характару — з Іванам Шчарбаком («Зрада») або з камроты Ананьевым («Праклятая вышыня»), якіх «зрабілі» ваенныя выпрабаванні — разлютавалі, але і навучылі разумець цану чалавечых словаў, справаў, салдацкага братэрства і шмат іншага, — каб пераканацца ў неабгрунтаванасці гэтых прэтэнзіяў да пісьменьніка. Цяжка, нечалавеча цяжка героям Васіля Быкава і ў 1944 годзе. А хто сказаў, што ў 1944-м ці ў 1945-м паміраць салдату было лягчэй?» Да таго ж, на думку А. Адамовіча, «вобраз Ананьева — самы складаны і ёмісты ў Быкава вобраз камандзіра мінулае вайны»⁵.

Ужо шмат пазней іншы крытык — І. Афанасьёў, пагаджаючыся з Адамовічам, адзначае: «Атака с ходу» на самастойнай сюжэтной аснове разработала то, о чем было сказано еще в «Мертвым не больно». Правда этих произведений — в полнейшей бесперспективности человека на войне, в наших тогдашних исторических обстоятельствах проявившейся особенно тяжело [...]»¹. Сам жа В. Быкаў напіса да 30-годдзя Перамогі: «Сапраўды, мы перамаглі, магутная ваенная машына Германіі была разбіта разам з дзяржаўнай ідэалогіяй фашызму, але ці маем мы права забываць, чаго каштавала нам гэтая наша перамога? Ці не мы страцілі на гэтай вайне больш, чым страціла на ёй усё астатняе чалавецтва разам узятая? А мы ж, верачы ў прынцыпы гуманізму і часта зусім справядліва паўтараючы, што кожны чалавек — гэта цэлы сьвет, мы павінны дзівіцца неймавернай агромністасці страчаных за чатыры гады чалавечых жыццяў»².

А тады, у 68-м, «пасля малавясёлай гісторыі з публікацыяй «Праклятай вышыні»

¹ Быкаў В. Наша сіла і воля // Литература о войне и проблемы мира. Мн.: Наука и техника, 1986. С. 48, 49—50.

² Буран В. Васіль Быкаў. С. 158.

³ «Ганаруся Вашай «залатой» паэтычнай нітачкай...»: Лісты Васіля Быкава да Ларысы Геніюш // Дзеяслоў. 2004. № 9 (2). С. 183.

⁴ Клейн Б. Недагаворанае // Дзеяслоў. 2004. № 10 (3). С. 189.

намеры гарадзенскага пісьменьніка «наконт ваенна-франтавой тэмы пачалі марнець». Падчас гутаркі з А. Адамовічам у 1985 г. ён прызнаецца: «Я першыя аповесці пісаў навобмацак. Але... Таму яны адрозьніваліся ад, скажам, напісанага іншымі, тымі, хто ведаў, як трэба пісаць, як ня трэба пісаць. А я... Зараз, напэўна, не напісаў бы тую ж «Праклятую вышыню». [...] ...не напісаў бы таму, што ўжо ведаў бы: хто яе надрукуе?»³. І яшчэ пазьней засьведчыць: «Хоць я і бачыў там яшчэ нямала магчымасьцяў, і ў галаве мроілі пэўныя планы, але, прыкінуўшы, як тое будзе сустрэта начальствам і крытыкай, рашыў устрымацца. Тым болей што і ў партызанскім мінулым бачылася мне ня менш цікавага, можа, найперш сваёй маральнай праблематыкай. Трэба зазначыць, што як за тую, так і за іншую тэму я браўся пасья ўсіх. Як ужо іншыя напісалі шмат і пра фронт, і пра партызанаў. Каб не замінаць іншым, я стараўся сьціпла ісьці следам і падбіраў пакінутае»⁴. Альбо: «Я працягваў працаваць у рэдакцыі, але заўважаў, як адносіны да мяне робяцца ўсё болей кіслыя. На пасаду адказнага рэдактара прыехаў новы чалавек, ветэран вайны, былы лётчык Георгій Лысоў. Ён меў са мной гутарку, з якой я зразу меў, што абкам доўга тут мяне не пацерпіць, і Георгій Сьцяпанавіч раў пісаць трохі ашчадней. «Ну іх да д'ябла, гэтыя органы! Іх лепш не чапаць, я ж па сабе ведаю...» Я думаў: хто з нас таго ня ведае? Але ўсе маўчым. Можа, і мне трэба змоўкнуць. Я ўжо гатовы быў змоўкнуць»⁵.

Аднак Быкаў ня змоўкне. Прычыну таго — мабыць, галоўную прычыну — ён сам назаве ў 1983 г.: «Перада мной старэнькі, ваенных год здымак, зроблены недзе ў тыле на фарміроўцы, моцна пацёрты за гады ў нагрудным кішані гімнасьцёркі. На ім чатыры афіцэры, камандзіры рот і ўзводаў, ні аднаму з якіх не пашчасыціла дажыць да перамогі. Першы з іх вельмі хутка загінуў на Дняпры, апошні быў забіты ў Аўстрыйскіх Альпах 27 красавіка 1945 года. Я ўглядаюся цяпер у іх маладыя твары і хачу прачытаць у іх скіраваных у аб'екты позірках нешта такое, чаго не заўважаў раней, але што павінна адкрыцца сёньня, праз шмат часу пасья іх пагібелі. Гэта дрэнна мне ўдаецца, таму што ва ўсіх чатырох вельмі будзённыя выразы твараў з трошачкі прытоенай гарчынкай ад нялёгкай іх долі, схаванай у сабе трывогі за будучае. Але ні просьбы, ні жаласьці, ні дакору, і гэта зразумела. У момант фатаграфаваньня яны жылі агульнымі для ўсіх справамі, штодзённымі клопатамі, і хача салдат заўсёды гатовы да самага горшага на вайне, ён стараецца аб тым ня думаць.

Позіркі загінуўшых могуць нешта выказаць або не выказаць нічога, але мы, тыя, што воляю лёсу выжылі, сталі больш чым удвая старэйшыя і, трэба лічыць, мудрэйшыя за іх, мы абавязаны ўбачыць у іх тое значнае, што так дорага было для іх і ў роўнай меры важна для нас сёньня.

Перш за ўсё мы абавязаны разгледзець у іх маўклівую просьбу *памятаць*, не забыць у зьмене год іх імёны і іхнія справы, паведаць нашчадкам аб сэнсе іх жыцьця і асабліва — іхняй заўчаснай сьмерці. Даўно вядома, наколькі зманлівая і недасканалая чалавечая памяць, якую няшчадна размывае час, па крупінках уносячы ў забыцьцё, спачатку другараднае, менш значнае і яркае, а затым і істотнае. Не зафіксаваная ў дакументах, не асэнсаваная мастацтвам гісторыя і жыцьцёвы вопыт людзей вельмі хутка выціскаюцца з памяці чаргою бягучых справаў і падзеяў і назаўсёды трацяцца з духоўнай спадчыны народу. [...]

У колькі б твараў забітых вы ні ўглядаліся, мне здаецца, рэдка ў якім так ці інакш не прачытаецца няное, як дакор, пытаньне да нас, жывых: а вы як? Якія вы цяпер?

¹ Дедков И. Василь Быков: Повесть о человеке, который выстоял. М.: Советский писатель, 1990. С. 26-27.)

Тыя, што ўцалелі і так доўга жывяць пасля нашай крывавай вайны? Вялікае мноства адценьняў і сэнсу заключаецца ў гэтым нявыказаным пытаньні, і для мяне асабіста яно — самае цяжкае і самае абавязваючае. Пры ўсёй яго няпэўнасьці яно самае суровае і катэгарычнае. А што яно ёсьць, гэтае пытаньне, я ня толькі адчуваю, але ведаю пэўна: сам на іх месцы зьвярнуўся б да жывых перш за ўсё менавіта з гэтым пытаньнем. Яно самае істотнае і грунтоўнае з усяго, што можа зьвязаць мёртвых з жывымі»¹.

«Другая палова 60-х гадоў — адзін з самых складаных перыядаў літаратурнага шляху Васіля Быкава. Ніколі раней у пісьменьніка не было такога разладу з самім сабою, як у гэты час. І з літаратурнай крытыкай таксама. Ён не разумеў крытыку, крытыка — яго. Здаралася, з «крытычнымі заўвагамі» і лістамі выступалі бывалыя людзі, адно імя якіх выключала творчую спрэчку. Гэта не спрыяла працы і шмат чым абумовіла палемічную завостранасьць яго новых твораў.

Васіль Быкаў ведаў адно: яго прафесія — такая ж самаахвярная, як і праца салдата на вайне са злом і несправядлівасьцю, і можна працягваў сваю нялёгкую справу.

Нішто не даецца так цяжка, як чорны хлеб праўды. Але ж нішто і ня цэніцца так высока, як самаахвярная, мужная праўда»².

У лістападзе 1968 г. Быкаў піша Ларысе Геніюш: «Што рабіць, цяжка жыць на гэтым сьвеце, асабліва калі зьвязашся з гэтай праклятай літаратурай. Нікому яна ў Расіі не ўпрыгожвала жыцьця, а многім і стала прычынай іх дачаснага зыходу «в мир иной». Што ж датычыць мяне, дык талент мой ня бог ведае які, я сам выдатна разумею гэта, але проста ня хочацца хлусіць, ашукваць людзей дзеля адной толькі асабістай выгоды, як гэта робяць скрозь. Многага мне ад жыцьця ня трэба, а ў літаратуры хацелася б сказаць пяток няказаных слоў праўды і — годзе. Астатнія хай скажуць іншыя.

Дарагая Ларыса Антонаўна! Я ніколі не сумняваўся ў Вашае шчырасьці і беззаганнасьці ў дачыненні да Беларусі, памятаю ўсе нашы гутаркі і вельмі перажываю за тыя несправядлівасьці, якія Вы пазналі ў жыцьці. Але што можна зрабіць у такі час? Адно — трымаць і спадымацца. Лёс, як звычайна, бывае кручаны, ніхто з нас ня ведае, што кожнаму наканавана ў жыцьці, але важна, каб яно было пражыта па праўдзе, сумленна перед сабою, як і перад Богам. У гэтым, мабыць, і ўвесь яго сэнс. Просты, але дужа трудны»³.

Барыс Клейн, узгадваючы сябра і той час, напіша: «На што ён разьлічваў? Якая будучыня чакала яго і нас? Мы былі, як гаворыцца, у росквіце сілаў, і жыцьцё натхняла нас ня менш, чым астатніх. Здавалася б, трэба карыстацца ўсімі яго дабротамі. Як гэта і рабілі ўсе. Аднак не атрымлівалася — без душэўнага спакою, які пакінуў нас.

Ня бачачы прычынаў для аптымістычных прагнозаў, Васіль, аднак, быў перапоўнены рашучасьцю: рабіць тое, што можна. І атрымлівалася ж галоўнае: яго друкавалі. За некалькі гадоў ён з правінцыйнага літаратара стаў пісьменьнікам з сусьветным імем. У ягоным таленце не сумняваліся нават самыя ваяўнічыя крытыкі»⁴.

Пазьней крытыка ўсё расставіць па сваіх месцах — так, напрыклад, Ігар Дзядкоў напіша: «...некоторые критики [...] старательно доказывали, что младшему командиру, а тем более солдату, *окопникам*, не дано видеть и понимать больше того, что охватывает их глаз. И потому от них мог ускользнуть и дальновидный расчет старшего начальника, и смысл предстоящей атаки, и тогда они невольно чувствовали себя статистами, исполняющими какой-то неясный им, безрассудный маневр. В итоге картина боя перенасыщалась мрачными красками, от нее веяло пессимизмом.

Логика такого рода кажется неоспоримой, но, к счастью, — недолгой.

Что мог увидеть и понять в людях и событиях какой-нибудь лейтенант, которому

и до тридцати было еще далеко? Ему ли взять в толк всю совокупность действующих на фронте факторов, ему ли достичь необходимой полноты правды и объективности в своих позднейших художественных свидетельствах о войне? Его герой рисковал оказаться простым двойником автора, не видящим ничего дальше своей траншеи, своей «пяди земли».

Нет, что ни говорите, настаивали иные, а личный окопный опыт мал и узок. На его основе не создать ничего подлинно значительного. Он должен быть восполнен широким кругозором и высоким оглядом всего пространства войны.

Но вспоминается, что 27-летний артиллерийский подпоручик Л. Толстой имел дерзость подать по начальству в разгар Крымской войны проект о реформировании артиллерийских батарей, а затем и о реорганизации всей армии в целом, а сверх того написал знаменитые впоследствии «Севастопольские рассказы» — и, значит, увидел, понял, разобрался, что к чему. Правда, то был гениальный Толстой, хотя его гениальность не была тогда столь очевидной, как сегодня.

Почему бы не предположить, что бывший солдат или бывший взводный взялись за перо потому, что наилучшим образом знали всё, из чего состояла *их* война, которая была войной в самой полной и беспощадной мере. Им было невдомек, что кому-то их знание войны покажется недостаточным, они-то были уверены, что узнали войну сполна¹.

(Працяг будзе.)